

“УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ” - ВИДАТНА ПАМ’ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Зубець Н.О.

(Запорізький державний університет)

В останні роки ХХ ст. з’явилися десятки словників різних типів і призначення, монографій, збірників наукових праць з лексикографії. Усі ці надбання є свідченням високого рівня національного словникарства, на який його піднесли талановиті попередники, люди енциклопедичних знань, які упродовж багатьох років збирали етнографічні, історичні, філологічні матеріали. Однак через складні політичні умови, фінансове становище той багатий матеріал не завжди міг бути опублікований на рідній землі. У кінці ХІХ ст. наші науковці М. Драгоманов, І. Франко, М. Сумцов, П. Житецький, Б. Грінченко та ін. підготували статті на українські теми для закордонних енциклопедій та загальних підручників. Під час перебування у Німеччині після першої світової війни над виданням “Української Енциклопедії” працював Б. Лепкий. Зовсім недавно, у кінці 90-х років минулого століття, ширшим науковим колам стало відомо про вихід у 30-х роках першої української енциклопедії у справжньому розумінні цього слова – “Української Загальної Енциклопедії” (УЗЕ), яка тривалий час була заборонена з різних причин. Задля національного престижу наукові сили української еміграції підготували дві “Енциклопедії Українознавства” (ЕУ), перевидані в Україні тільки у 80-х роках ХХ століття. У найповніших оглядах лексикографії не згадуються три останні видання, як і ще одне, про яке піде мова далі [Горецький 1963, Паламарчук 1978]. Маємо на увазі “Українську Малу Енциклопедію” Євгена Онацького, дипломата, журналіста, громадського і політичного діяча, який усе своє життя був активним борцем за державність України. Ще у молодому віці він був змушений емігрувати спочатку до Італії, а пізніше – до Аргентини. Професор Є. Онацький написав підручник з української граматики для італійців, видав перші українсько-італійські словники [Українська мова 2000 : 403]. Через усе життя він проніс палку любов до рідної землі, якій хотів прислужитися, навіть перебуваючи далеко за її межами. Ось як проникливо, пристрасно пише автор “Української Малої Енциклопедії” (УМЕ) про Батьківщину в своєму доробку: “Батьківщина – одна з найцінніших духових вартостей людини, боронячи яку, людина здійснюється до вершин подивугідного героїзму, а втративши яку, людина відчуває себе ніби без ґрунту під ногами і або намагається всіма силами її знову віднайти, або духово порожніє і морально занепадає... Любов до Батьківщини – одне з кращих людських почувань” [УМЕ : 76].

Як патріот, талановита людина, Є. Онацький хотів залишити після себе помітний слід у світовій культурі, щоб прославити Україну. Понад 30 років він збирав матеріали до енциклопедії, яка виходила в Буенос-Айресі (Аргентина) упродовж 1957-1967 рр. під назвою “Українська Мала Енциклопедія”, в Україні

поки що не перевидана, а тому для сучасного масового читача залишається малодоступною.

Продовжуючи традиції двох попередніх видань (УЗЕ та ЕУ) автор упорядкував зібраний матеріал за гаслами. Словом “мала” у назві укладач хотів підкреслити індивідуальний характер свого твору, оскільки попередні енциклопедії були наслідком колективної праці українських науковців, фахівців у різних галузях науки. Себе ж Є.Онацький у передмові до першого тому скромно називає особою, “обмеженою в своїх знаннях і наукових обріях”. Однак ця енциклопедія підвела підсумок багаторічним дослідженням автора у галузі суспільних наук і торкається проблем української духовної культури – етики, релігії, суспільної психології і філософії, вірувань, забобонів, символіки, народної творчості, історії, літератури. У передмові автор пише: “... моя Енциклопедія відзначається суб’єктивним характером, - нема в ній нічого догматичного, не накидаю я в ній нікому своїх поглядів, але все ж звертаю якнайбільшу увагу на те, що підходить до трактованих тем із точки погляду християнської етики, подаючи багато гасел із суспільної психології, філософії, релігії та історії церкви, що взагалі не були трактовані в попередніх двох Енциклопедіях” [УМЕ : 3]. Укладач енциклопедії не претендував на вичерпність тематичного набору.

Матеріали цього видання ґрунтуються на різноманітних джерелах (історичних, етнографічних, літературно-художніх тощо). Джерелами для енциклопедії стали наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, у гаслі “Булава” автор посилається на дослідження проф. М.Міллера про час появи цього символу влади, а саме – кам’яний вік. Чимало статей містять цифровий матеріал. Наприклад, у гаслі “Геноцид. Народовбивство” подано красномовні цифри щодо кількості українців у різні роки, позначені масовим винищенням людей з національних мотивів. Докладність, повнота викладу у статтях “Діаспора”, “Еміграція” досягнута завдяки залученню конкретних історичних фактів, статистичних даних, уривків із творів української художньої літератури. У різних гаслах описуються народні звичаї, традиції, ігри, подаються уривки з народних дум, пісень, українські прислів’я, приказки, примовки, замовляння з різних частин України.

Велика група статей і довідок присвячена детальній характеристиці української символіки. Ось деякі приклади оригінальних символів або рідковживаних їх значень: *верба* = рід, *горох* = сльози, *горлиця* = подружня любов і вірність, *розбите горня* = руїна, *гриф* = непідкупний охоронець скарбів, *дрова* = діло, справа, *вовна* = добробут, багатство, *пелікан* = жертвенна любов батьків до дітей. У гаслі “Вовк” наводиться 13 значень цього символу. Крім цього, Є.Онацький часто наводить письменницьке розуміння символів у творах І.Франка, Л.України, О.Олеся та ін. Приваблює також авторське розуміння окремих предметів, явищ, речей. Часом воно будується на несподіваних паралелях. Описуючи, наприклад, *айстри* в однойменній статті, укладач наводить один із кращих символічних віршів О.Олеся про ці гарні квіти, що їх залюбки плакають в Україні, де в образі айстр поет представив мрійників-ідеалістів, що не

виявляють у життєвій боротьбі витривалості, прагнення до здійснення мрії. Завершується стаття такими життєствердними словами: “Вірш найбільшої актуальності в часи зневіри і розпачу. Треба бути витривалим і ніколи не віддаватися розпуці, що її не дармо в християнстві вважається гріхом. Ніколи не було ще ночі, після якої не сходило б сонце. Зійде сонце відродження й на нашій Україні. В це твердо віримо й голосно визнаємо” [УМЕ : 17].

Деякі статті енциклопедії постають перед читачем ґрунтовними трактатами, з яких він дістає знання, сповнюється високими ідеями. Так, в об’ємній статті “Мова” разом із визначенням цього поняття подаються цитати видатних людей про мову, міркування самого автора, який порівнює її з емоційним напоєм, а слова – з квітками. Глибоко в серце кожного проникають такі слова: “Зі стану мови можна безпомилково судити про рівень і характер культури народу – взагалі кажучи, про всю, так би мовити духову його фізіономію... Стан мови показує, зокрема, рівень національної самосвідомості та дає змогу порівняти даний народ у культурному відношенні з іншими народами в певний історичний період [УМЕ : 1016]. Посилаючись на працю Ю.Шереха “Принципи і етапи”, Є.Онацький розповідає про методи нищення більшовиками української мови, про переслідування мовознавців Олени Курило, Олекси Синявського, Євгена Тимченка. Усе це перетворює УМЕ в цікаву книжку для читання, яка збуджує думки і спонукає самостійно заглиблюватися в порушені теми. А ще автор дав читачам і корисний підручник, у якому можна знайти найпотрібніші дані з медицини (гасла “Гостець”, “Евтаназія”, “Бальзамування”), юриспруденції (гасла “Видок”, “Вина”), мистецтва (гасла “Дримба”, “Денцівка” та ін.) тощо.

В окремих статтях УМЕ пояснюються значення деяких церковних термінів, описуються культові предмети: *автокефалія, анатема, богомільство, Святе письмо, крилас* і т.д.).

У багатьох статтях розкривається побут, особливості господарювання, найпоширеніші ремесла (гасла “Будництво”, “Гутництво”, “Древоділі”, “Поташ” та ін.).

Цілий комплекс статей знайомить нас з різноманітними географічними об’єктами (гасла “Батурин”, “Великий Луг”, “Вінниця”, “Гуляй-Поле”, “Озівське море” та багато ін.). У них автор часто називає історичні, літературні джерела для більш докладного знайомства.

В Українській Малій Енциклопедії порівняно мало відведено місця біографіям українських політичних і громадських діячів, оскільки це було широко зроблено в Енциклопедії Українознавства. У виданні більш докладно описуються біографії тільки тих осіб з історичного минулого, що “набрали вже символічного значення, і що їх життя мало в собі етичні моменти, варті визначення – в бік додатній чи від’ємний” [УМЕ : 4]. У їх числі співвітчизники Гальшка Гулевичівна, І.Виговський, І.Мазепа, росіяни А.Боголюбський, А.Храповський, М.Бакунін, М.Горький та багато ін.

Особливий інтерес у Є.Онацького викликали іноземці, котрі виявили зацікавлення Україною. У статтях про політиків Д.Армстронга, Г.Оберона, В.Гоггарда, Ж.Балуза, А.Гітлера, Б.Куна, критиків М.Бенуа, Г.Брандеса, письменників Б.Б'єрнстерне, Дж.Байрона та багатьох інших укладач використав багаторічні особисті записки, нотатки, а також книгу проф. В.Січинського "Чужинці про Україну". Поза увагою автора енциклопедії не залишилися, наприклад, такі факти з біографії композитора Л. ван Бетховена, як наявність у його музичних творах українських тем, присвят графам А.Розумовському та Лобковичу – покровителям Бетховена.

Українська Мала Енциклопедія є важливим джерелом самовдосконалення для читачів. У ній описуються такі прикмети людського характеру, як ввічливість, вдячність, великодушність, вірність, гостинність, благонадійність, а також такі негативні риси, як блюзнірство, властолюбність, вульгарність, грошолубство. Говорячи про звичайні, загальновідомі поняття, Є.Онацький подає цікаві думки авторитетних особистостей.

Сучасні українські дослідники вважають УМЕ ще й невичерпним джерелом національного духу, бо є в ній такі гасла, як "Духовість народу", "Дух часу", "Громадська думка" тощо [Яцимірська 1995 : 14]. Вважається, що "Енциклопедія Українознавства" за редакцією В.Кубійовича та "Українська Мала Енциклопедія" Є.Онацького були головним поштовхом для розгортання діяльності над Українською Радянською Енциклопедією, яка мала бути відповіддю на енциклопедичну діяльність українських націоналістів і спрямована "проти проявів буржуазної ідеології...".

Зі сторінок енциклопедії перед нами постає палкий патріот своєї рідної землі, який усією душею бажав створити фундаментальний твір, перебуваючи усе життя далеко від неї. Саме тому у деяких статтях відчуваються трагічні відтінки. Безперечно, це видання сьогодні уже належить минулому. Немає сумніву і в тому, що словникарська справа в Україні не досягла б такого високого рівня, якби в неї не було таких подвижників минулого, як Євген Онацький, котрий подарував своєму народові таку книжку, збагативши світову скарбницю культури. Таке минуле заслуговує, щоб його знали нащадки і ставились до нього з повагою.

Література

Горецький П.Й. Історія української лексикографії. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 243 с.

Онацький Є. Українська Мала Енциклопедія: у 8-ми томах. – Буенос-Айрес, 1957-1967.

Паламарчук Л.С. Українська радянська лексикографія. – К.: Наукова думка, 1978. – 203 с.

Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

Яцимірська М.Г. Лексикографічні видання української діаспори: Довідкові матеріали та завдання для студентів. – Львів, 1995. – 31 с.